A.B.G.M.V. MANDAL MUMBAI
अखिल भारतीय गांधर्व महाविद्यालय मंडल प्रकाशन

संगीत कला विहार

₹ ३०/-

मई २०१८

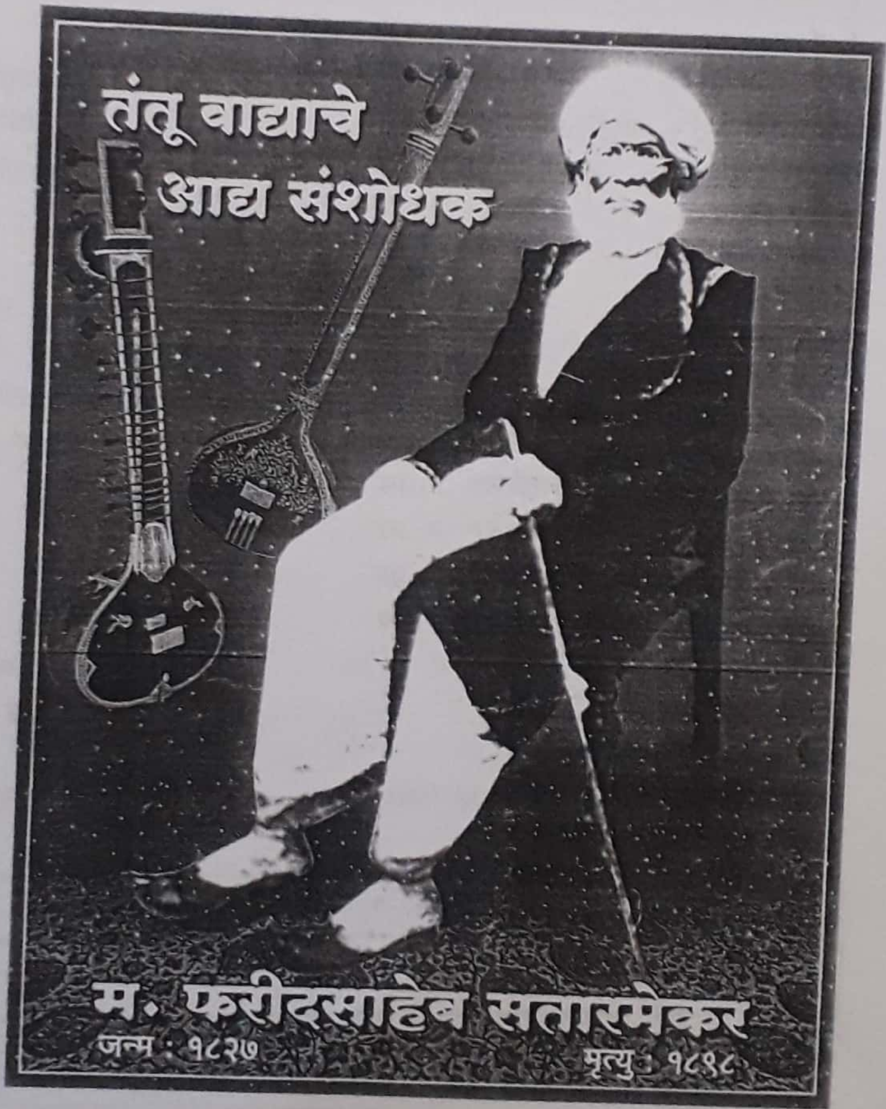

Scanned by CamScanner

संगीत कला विहार

मे :- २०१८ वर्ष :- ७१ अंक :- ०५

अनुक्रमणिका

		पृष्ठ क्रमांक
• संपादकीय		५
• महाराष्ट्राचे आद्य तंतुवाद्यकार, म. फरीदसाहेब सितारीये	स्व. प्रो. बी. आर. देवधर	७
• प्रभाती सूर एक संगीत संजीवनी	प्रा. डॉ. सुनील पारीसे	१४
• हजरत अमीर खुस्रो - हिंदुस्थानी संगीतातील अनमोल कार्य	सौ. सुशीला मिश्रा	१७
• ठुमरी आणि महाराष्ट्र : १	डॉ. चैतन्य कुंटे	२१
• यौगिक क्रिया आणि संगीत	स्मृती शुक्ला	२६
• मंगल दिन आज भाग - २	स्व. पु. ल. देशपांडे	३०
• स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	डॉ. वीणा पाणि शुक्ल	३८
• राग : भिन्न षड्ज	स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	४१
• राग : जोग	स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	४२
• राग : नटभैरव	स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	४३
• राग : रागेश्री	स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	४४
• संगीत संसार के समाचार		४६
• रजिस्ट्रार कार्यालय समाचार		५१
• गुजराथी विभाग : गुजरातनी लोकसांगीतिक विरासत	श्रीमती हयाती साहित्य वोरा	५७

मुखपृष्ठ : म. फरीदसाहेब सितारीये

इस पत्रिका में प्रकाशित लेखकों के विचारों से संपादक तथा मंडल का सहमत होना आवश्यक नहीं हैं।

मूल्य : रू. ३०/-

Scanned by CamScanner

प्रभाती सूर एक संगीत संजीवनी

– प्रा. डॉ. सुनील पारीसे

संगीत कलेची साधना करणारे आणि केवळ ऐकण्याचा छंद जोपासणारे आयुष्यातील अतीव आनंद घेत असतात. मनासारखे सर्व जुळून आले तर मन आनंदीत होते. गायक किंवा वादक यांच्यापेक्षा श्रवण करणाऱ्यांचे प्रमाण जास्त आहे. असे म्हणणे उचित होईल. शास्त्रीय संगीताच्या बाबतीत सांगायचे झाल्यास गायक वादक रागाची किंवा एखाद्या वाद्याची साधना करून स्वत: आनंद तर घेतात परंतु इतरांनाही आनंद देत असतात. प्रभात प्रहरी शास्त्रीय संगीतातील राग आळवतांना काही रागांचा उल्लेख करावासा वाटतो. राग भटीयार, रामकली, विभास, जोगिया, गुणक्री हे भैरव थाटातील वि समप्राकृतीक राग आहेत. ललित रागातील प्रसिध्द बंदीशीचे शब्द ''रैन का सपना'' राग भैरव मधील ''जागो मोहन प्यारे'' राग भटियार वर आधारीत शिर्षक गीत ''पुरबसे सूर्य उगा'' दूरदर्शनवरून आपण ऐकत असतो. अशा बंदीशी ऐकल्या की प्रात:काळचे दर्शन होते. प्रत्येक रागाचे स्वर वैशिष्ट्य काही वेगळेपण दाखवून जाते. सकाळच्या शांत व रम्य वेळी या रागाचे सूर कानी पडताच आपल्या मनात उदात्त व श्रध्दापूर्ण भाव निर्माण होतात. एखाद्या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून गायक, वादक श्रोत्यांना संगीत सागरात घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करीत असतात. कलाकाराने निर्माण केलेल्या स्वरविश्वाशी एकरूप होतात. जाणकार श्रोत्याला स्थळ काळाचे भान रहात नाही. कौटुंबिक विवंचनांची काळजी लागत नाही. जणू काही सगुण समाधी अवस्था त्याला प्राप्त होते. प्रत्यक्ष त्या संगीत कलेची साधना करणारे साधक आणि जाणकार श्रोते जीवनातील प्रत्येक क्षण या अवर्णनीय स्वरानंदात घालवित असतात. परंतु मुळातच शास्त्रीय संगीत ऐकणाऱ्यांची संख्या कमी प्रमाणात दिसून येईल. उलट उपशास्त्रीय संगीतातील गीतप्रकार गाणाऱ्यापेक्षा ऐकणारे बहुसंख्य असतील. अगदी सकाळी उठल्यापासून तर झोपेपर्यंत गीतवाद्यांमधून निघणाऱ्या ध्वनीचा आनंद बरीच मंडळी घेत असतात. त्याकरिता विविध माध्यमांचा उपयोग सुध्दा केला जातो. उदाहरण द्यावयाचे झाल्यास टि. व्ही., रेडिओ, टेपरेकॉर्डर, सि. डी. प्लेअर, मोबाईल अशा एक नाही तर अनेक उपकरणाद्वारे ते गीत वाद्याचे श्रवण करित असतात. प्रभातकाळी ऐकू येणारी भूपाळी, विविध रंगानी रंगलेले भक्तीगीत हे सर्व गीत प्रकार मनाला मोहून जातात. गीताचे गोड सूर जेव्हा वाद्यांच्या नादात ओथंबून येतात तेव्हा ऐकणाऱ्याला भावसमाधित बुडवून टाकतात. मन प्रफुल्लीत करतात आणि आपल्या कार्याची गती वाढविण्यास मदत करीत असतात.

निसर्गाने निर्माण केलेल्या पहाटेच्या वेळी मनाला संकेत देणाऱ्या सभोवतालच्या काही घटना आपल्या कानावर पडत असतात. जसें जिकडे तिकडे होणारा पक्षांचा किलबिलाट कुठून तरी ऐकू येणारा कोकीळेचा मधूर स्वर, झुंजुमुंजू होताच कोंबड्यांचे आरवणे आणि हलक्याच आवाजात ऐकू येणारी जात्यावरची ओवी त्यातून पुसटसे उमटलेले एखाद्या रागाचे स्वर, कुठून तरी ऐकू येणारा पाण्याचा खळखळाट व त्यातून निर्माण होत असलेला एखाद्या वाद्याचा नाद असे मधूर स्वर त्यातील विविध तरंग हृदयाच्या तारा छेडत असतात. ही जणू काही आगळी वेगळी पर्वणी म्हणावी लागेल. कळत न कळत कुठून तरी

Scanned by CamScanner

प्रात:काळी आपल्या कानावर पडणारे विविध प्रचलित गीतप्रकार आपण अजुनही ऐकतो. प्रसिध्द गीतकारांनी लिहिलेल्या व संगीतकारांनी स्वरबध्द केलेल्या आणि नामवंत गायकांनी आपल्या सुमधूर आवाजाने आपल्यापर्यंत पोहचवलेल्या निवडक गीत रचनांचा उल्लेख याप्रसंगी करावासा वाटतो. ''चल उठ रे मुकुंदा झाली पहाट झाली, बाहेर चांदण्याला हलकेच जाग आली.'' तसेच प्रसिध्द भुपाळी ''घन:श्याम सुंदरा श्रीधरा अरुणोदय झाला उठी लवकरी वनमाळी, उदयाचळी मित्र आला'' ''प्रभाती सुर नभी रंगती दश दिशा भुपाळी गाती'' त्याचप्रमाणे ''उठा उठा सकळीक वाचे स्मरावा गजमुख'' ही सर्व गीत प्रात: समयाचे वर्णन दर्शवणारी असून उत्साहवर्धक वातावरण निर्माण करणारी आहेत. सध्याच्या धकाधकीच्या जीवनात मनाला शांती व समाधान देण्याची ताकद केवळ भक्तीगीताचाच आहे. अशा एकापेक्षा एक सरस भक्तीगीताचा उल्लेख करावासा वाटतो. ''भक्तीवाचुनी मुक्तीची मज जडलीरे व्याधी विठ्ठला मीच खरा अपराधी'', खेळ मांडियेला वाळवंटी खायी नाचती वैष्णव भाई रे'', मागे उभा मंगेश पुढे उभा मंगेश माझ्याकडे देव माझा पहातो आहे'', ''माझे माहेर पंढरी आहे भिवरेच्या तीरी'' ''ओंकार स्वरुपा सद्गुरु समर्था अनाथांच्या नाथा तुज नमो'' ह्या सर्व भक्ती गीतातील काव्य फारच सुंदर आहे. तसेच संगीतकारांनी त्यांना चालीही सुंदर दिल्या आहेत. ही गाणी ज्यांनी गायली आहे, ते भावपूर्ण गाण्यासाठी प्रसिध्द आहेत. संगीत एकत्र बांधून ठेवण्याची किमया भक्तीगीतात सुध्दा आहे जनसामान्यांच्या ओठी ते गाणे रूळलेले असल्यामुळे याची संगती मिळताच आपल्यात अतीद्रिंय अनुभूती साकार होऊ लागते आणि त्याच्या प्रकाशाने आंतरिक जीवन ढवळून निघते अपवाद म्हणून असेही होऊ शकते की, आपल्या आवडीनिवडीनुसार कोणीही कोणताही गीत ऐकून आनंद घेऊ शकतो. पहाटेच्यावेळी गाणी ऐकली की आपण आजही क्षणभर देहभान विसरतो. व आपले हात काम करायचे थांबतात. आणि त्या स्वरांच्या बरोबर आपणही ते गाणे गुणगुणायला लागतो. नक्कीच अशा उत्साहवर्धक वातावरणामुळे दिनचर्येची चांगली सुरुवात व्हावी, थोडक्यात असे म्हणावे लागेल मरगळलेल्या किंवा आनंदात भर टाकणाऱ्या मनावर संगीत हा उत्तम उपाय होऊ शकतो.

– प्रा. डॉ. सुनील पारीसे
''श्रुतीनाद''
प्लॉट नं. ४६ विद्यानगर
पो. गांधी नगर, अकोला
(महाराष्ट्र) मो. कं. ९४०३८८२३३४.

नृत्यामध्ये शिर (डोकं), स्कंध (हात), वक्ष (छाती), उदर (पोट) पसलियाँ (बरगड्या), दात, जीभ या आठ शारीरिक अवयवांद्वारे हावभाव व्यक्त केले जातात. विविध माध्यमातून नृत्य प्रदर्शनामध्ये देखिल अनेक प्रकार आहेत. उदा. हाताचे ५, छातीचे ५, पोटाचे ४, तसेच पाठ व कंबर यांच्या संचलनाचे ५ – ५ प्रकार मानले गेले आहेत. सहा प्रकारे नाक, छत्तीस प्रकारे डोळे, तेरा प्रकारे हाताचे संचलन; या व्यतिरिक्त भुवयाँ आणि गाल यांच्या कंपनाने सूक्ष्म भावांची अभिव्यक्ती होते. विवाहासारख्या प्रसंगी ताल प्रधान तांडव नृत्य केले जात असे. दक्ष राजाच्या यज्ञ विध्वंसाच्यावेळी आणि त्रिपूर राक्षसाच्या संहार प्रसंगी शंकराने तांण्डव नृत्य केले होते. हे नृत्य तण्डू या मुनींना शंकराने शिकविले म्हणून यास 'ताण्डव' असे नाव पडले. पार्वती भावप्रधान 'लास्य' नृत्य करत असे. नृत्य व नृत्त या दोन्हीचे सूक्ष्म निरीक्षण; विविध मुद्रा आणि नृत्य मुद्रांसह देविदेवतांच्या मूर्तिमध्ये आपल्याला पहावयास मिळते.

– संगीत मासिकातून साभार

कोणते

Scanned by CamScanner

अखिल भारतीय गांधर्व महाविद्यालय मंडल प्रकाशन

A.B.G.M.V. MANDAL MUMBAI

संगीत कला विहार

₹ ३०/-

अक्तूबर २०१८

स्व. पं. कृष्णराव फुलंब्रीकर

Scanned by CamScanner

संगीत कला विहार

ऑक्टोबर :- २०१८ वर्ष :- ७१ अंक :- १०

अनुक्रमणिका

		पृष्ठ क्रमांक
• संपादकीय		५
• 'संगीतकलानिधिचे स्मरणचित्र'	डॉ. सुलभा ठकार (लोणकर)	७
• अभिजात वर्गातील संगीत - साधना	डॉ. डी. बी. क्षीरसागर	१२
• विश्व बासरीचे	रघुनाथ सेठ	१७
• संगीत कलेला साहित्याचे कोंदण	डॉ. सौ. मंजूषा थत्ते	२१
• शब्दांच्या माध्यमातून झळकरणारे व्यक्तिमत्त्व : आचार्य गिरीशचंद्र श्रीवास्तव	विजयशंकर मिश्र	२४
• विलक्षण तबला वादक पं. लच्छू महाराज : एक जीवनवृत्त	डॉ. कृतानन्द पाण्डेय	२६
• राग : भिन्न षड्ज	श्रीमती वर्षा नेने	२९
• राग : बसंत तराणा ताल - त्रिताल	प्रा. डा. सुनील पारीसे	३०
• राग : झिंझोटी	प्रा. कृष्णा अनवले	३१
• राग : कामोद	कु. श्रीयान्शी चन्द्रा	३३
• राग : भूपाल तोडी (१) ताल : झपताल	श्रीमती प्रज्ञा सावरकर	३४
• राग : भूपाल तोडी (२) ताल : त्रिताल	श्रीमती प्रज्ञा सावरकर	३५
• राग : सरस्वती	पं. सतीशचन्द्र श्रीवास्तव	३६
• राग : बैरागी	स्व. पं. बलवंतराय भट्ट	३७
• संगीत संसार के समाचार		३८
• रजिस्ट्रार कार्यालय समाचार		४६
• गुजराथी विभाग : गुजरातनी संस्कृति अने लोक कला	संकलन : कलापी पाटक	५९

मुखपृष्ठ : स्व. पं. कृष्णराव फुलंब्रीकर

इस पत्रिका में प्रकाशित लेखकों के विचारों से संपादक तथा मंडल का सहमत होना आवश्यक नहीं हैं।

मूल्य : रू. ३०/-

Scanned by CamScanner

राग : बसंत तराणा ताल – त्रिताल

स्थायी

९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१	२	३	४	५	६	७	८
सां	नी	ध॒	सां	नी	ध॒	प	–	ध॒	–	म॑	ध॒	नि	रें॒	सां	–
ता	नो	म्	ता	नो	म्	त	न	नो	म	त	न	दे	रे	ना	ऽ
नि	सां	सां	सां	म॑	ध॒	ध॒	ध॒	म॑	ग	म॑	ग	म॑	ग	रे॒	सा
दिम	तन	नन	नन	दिम	तन	नन	नन	ति	[illegible]	ति	[illegible]	ते	[illegible]	[illegible]	नी
सा	म	–	म॑	म	–	ग	–	नी	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
दिर	दिर	तन	तोम	दिर	दिर	तन	तोम	दिर	दिर	तन	तोम	ता			
0				३				X				२			

अंतरा

ध॒	–	म	ध॒	सां	सां	सां	सां	नी	ध॒	नी	रें॒	सां	नी	ध॒	प
रि	त	त	न	दे	रे	ना	ऽ	दे	रे	ना	दे	रे	ना	दा	नी
रें॒	सां –	– सां	नी	ध॒	सां	नि	ध॒	–	प	म॑	ग	म॑	ग	रे॒	सा
कड	धात्र	धूम	किट	तक	धूम	किट	तक	धूम	किट	तक	धूम	किट	तक	धाऽ	धाऽ
सा	–	ग	–	म॑	–	ध॒	–	म॑	ध॒	नी	म॑ –	–	ध॒	नी	रें॒
0				३				X				२			

रचियता – प्रा. डा. सुनील पारीसे
प्लॉट नं. ४६, विद्यानगर, अकोला
फो. नं. – ९४०३८८२३३४

Scanned by CamScanner

संगीत प्रवास एक दृष्टीक्षेप

डॉ. सुनील पारीसे

Scanned by CamScanner

संगीत प्रवास एक दृष्टीक्षेप

© डॉ.सुनील पारीसे

❖ **Publisher :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

❖ **Page design & Cover :**
Shaikh Jahuroddin,Parli-V

❖ **Edition: June 2018**

ISBN 978-93-87990-02-9

❖ **Price : 200/ -**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
VIDYAWARTA ISSN-2319 9318
PRINTING AREA ISSN-2394-5303
International Multilingual Research Journal

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electron[illegible] mechanical, recording, [illegible]annin[illegible] otherwise, without the prior written [illegible]ssion [illegible]yright [illegible] the facts state[illegible] opini[illegible]ressed. [illegible]sions [illegible] The [illegible] if any, in this vo[illegible] en[illegible] of the Au[illegible]. The [illegible]lity for [illegible]hat [illegible]sputes, If any shall Publ[illegible] be deci[illegible] at Beed (Maharashtra, Indi[illegible]

अनुक्रमणीका

अ.क्र	शिर्षक	पृष्ठ क्र
१.	संगीत प्रवास	१०
२.	संगीत शिक्षण	१४
३.	कंठ साधनेचे महत्व	१८
४.	संगीत घराण्याचे महत्व	२३
५.	संगीत कला सादरीकरण	३१
६.	कलावंत आणि कौतुकाची थाप	३४
७.	संगीत व पदवी आणि विद्यार्थी	४०
८.	प्रभाती सूर एक संजिवनी	४४
९.	योगसाधना आणि संगीत	४८
१०.	संगीत आणि व्यवसाय	५२
११.	किर्तन परंपरा आणि संगीत	५९
	संदर्भ ग्रंथ	६४

Scanned by CamScanner

शिका ! संघटीत व्हा !! संघर्ष करा !!!

भोई ढिवर समाज विद्यार्थी कल्याणकारी बहुउद्देशीय संस्था नागपूर

नोंदणी क्र. महा-६२२/२०१६ (ना.)

शिवांजली १० अ, गाडगे नगर, रमना मारोती जवळ, नागपूर

गुण गौरवपत्र

श्री/श्रीमती/कुमारी डॉ. सुनील पांडुरंगजी पारसे रा. अकोला

आपण शैक्षणिक वर्ष ____________, वर्ग ____________ मध्ये

किंवा पी.एचडी. या क्षेत्रामध्ये

घवघवीत यश संपादन केल्यामुळे आपणांस गौरविण्यात येत आहे.

भविष्यात असेच यश संपादन करावे व पुढील वाटचाल भरभराटीची रहावी.

दिनांक : १८.११.२०१८

हिच हार्दिक शुभेच्छा.....!

महेंद्र पारसे	दिलीप पारसे	पुंडलिक बावणकुळे
अध्यक्ष	सचिव	कोषाध्यक्ष
भोई ढिवर स.वि.क.ब. संस्था, नागपूर	भोई ढिवर स.वि.क.ब. संस्था, नागपूर	भोई ढिवर स.वि.क.ब. संस्था, नागपूर

Scanned by CamScanner

The Berar General Education Society's

Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola

Affiliated to S.G.B. Amravati University & NAAC Re-Accredited with 'A' Grade

Department of Music

Organizes

One Day National Workshop

on

"Development of Classical Music : Past, Present & Future"

Certificate

This is to Certify that Prof./Dr./Mr./Ms./Mrs. प्रा. डॉ. सुनील पारीसे of श्रीगणेश कला महाविद्यालय, कुंभारी, अकोला

has participated In the National Workshop on "**Development of Classical Music : Past, Present & Future**" Organized by Department of Music, Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola, on **18th Aug. 2018**.

Dr. R. D. Sikchi	Pt. Dr. Ajayji Pohankar	Dr. D. R. Elalkar
Principal & Convenor	**Chief Guest**	**Organizing Secretory**
Sitabai Arts, Comm. & Science College, AKOLA	Sangeet Sartaj, Mumbai	Dept of Music, Sitabai Arts, Comm. & Science College AKOLA

Scanned by CamScanner